

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫК ТАРМАГЫНДАГЫ
ЭКОНОМИКАЛЫК КООПСУЗДУКТУН МАҢЫЗЫ ЖАНА АНЫН САЛЫК
ТУТУМУ МЕНЕН БОЛГОН ӨЗ АРА БАЙЛАНЫШЫ**

**Сущность экономической безопасности в сфере налогов в Кыргызской
Республике и ее взаимосвязь с налоговой системы**

**The essence of economic security in the field of taxation in the Kyrgyz Republic and
its relation to the tax system**

Макалада салык тармагындагы экономикалык коопсуздуктун маани-маңызы жана анын салык тутумундагы укуктук өзгөчөлүгү каралган. Андан сырткары, Кыргыз Республикасында салык коопсуздугунун көйгөйлүү маселелери талданган.

Урунттуу сөздөр: салык, салык коопсуздугу, экономикалык коопсуздугу салык тутуму, салык органдары, салык-укуктук мамилелер.

В статье рассматриваются сущность экономической безопасности в сфере налогов и правовая специфика ее налоговой системы. А также, анализируется актуальные проблемы налоговой безопасности в Кыргызской Республике.

Ключевые слова: налог, налоговая безопасность, экономическая безопасность, налоговая система, налоговые органы, налогово-правовые отношения.

The article deals with the essence of economic security in the field of tax and legal specifics of its tax system. Also, analyzes current tax problems of security in the Kyrgyz Republic.

Key words: tax, tax security, economic security, the tax system, the tax authorities, tax relations.

Коомдун коопсуз енуугу кейгейу ХХ кылымдын аягында алдыңкы орундардын бирине чыккан. Бул жерде себептер кеп: социалдык себептерден баштап, техногендик жана табигый себептерге чейин. Бирок, коомдун турмуш-тиричилигинин бардык тараптарынын техникалык, экономикалык процесстер менен өз ара байланышы айкын болуп калгандыгы, кабыл алынган чечимдердин тобокелдиги жана кесепеттери ескендугу негизги бойдон бойдон калууда. Коомдун коопсуз енуугусу менен байланыштуу болгон жаны кейгейлердун пайда болушу бул кейгей боюнча илимий изилдеелердун жандануусун дагы ебелгеледу. Изилдеелер жалпы теориялык жана колдонмону кошуп, ар турдуу багыттар боюнча жургузулет. Бул изилдеелердегу езгече орунду укук коргоо органдарынын коомдун коопсуз енуугусун камсыздоодогу ишмердуулуктерун изилдее ээлейт. Ошол эле маалда, негизги басым салык органдарынын экономикалык коопсуздукка тийгизген таасирине жасалат [1].

Бул кейгейду чечуудегу салык тутумунун ролун толук жана так керсетуп беруу учун, биринчи кезекте, салык тутумунун экономикалык коопсуздукка тийгизген таасиринин жалпы маселелерин карап чыгуу маанилуу болчудай. Бул нерсе таанып-билуунун негизги усулдуктук принциптеринин бирин: жалпыдан жекеге сактоого гана эле эмес, ошондой эле бул кейгей басымдуу турде салык органдарынын максаттарынын жана милдеттеринин призмасы аркылуу анализденген бир катар эмгектерде байкалуучу, экономикалык коопсуздукту коргоодогу салык органдарынын ролунун анализине болгон тар ведомстволук мамилени басып етууге дагы мумкундук берет.

Бул маселени кароого киришип жатый, бул изилдееде аны ар тараптуу анализдее максаты коюлбагандыгын, себеби акыркы жылдары ал билимдин ар турдуу тармактарынын екулдери тарабынан кыйла тыгыз изилденип жаткандыгын белгилеп кетуу зарыл [2]. Биз учун эц маанилуусу - экономикалык коопсуздуктук укук коргоочулук аспектиси.

Бул маселе боюнча иш алып барып жаткан адистер адилеттуу белгилегендей, экономикалык коопсуздукту изилдее коопсуздук теориясынын жалпы жоболоруна негизделуусу керек. Коопсуздукту мамлекеттин, коомдун жана инсандын ички жана тышкы коркунучтардан корголгондугунун децгээли катары тушунуу керек.

Коопсуздук бул уруулук тушунугу экономикалык коопсуздукту мунездее учун теориялык негиз катары кызмат кылат. Анын аныктамасын биз Кыргыз Республикасынын Президентинин 1996 - жылдын 29 -апрелиндеги “Экономикалык коопсуздуктун мамлекеттик стратегиялары женундегу (негизги жоболор)” Буйругунан таба алабыз. Ошол маалда, экономикалык коопсуздук экономиканын жашоонун татыктуу шарттарын, коомдун аскердик-саясий туруктуулугун жана мамлекеттин бутундугун, ички жана тышкы негативдуу факторлордун таасирине туруштук беруу жана улуттук коопсуздуктун материалдык негизи болуп берууну камсыздоо мумкундугу жана даярдыгы катары аныкталат.

Коопсуздуктун биз караган теориялык модели коопсуздуктун конкреттуу турлерун атоо, аларды мазмундуу анализдее учун негиз болуп берет. Маселен, коркунучтардын пайда болуу ордуна жараша теменкулер белунет: тышкы жана ички коркунучтар; турмуш-тиричилик тармагына жараша - экономикалык, административдик-саясий, экологиялык коркунучтар; кызыкчылыктардын артыкчылыгына жараша - мамлекеттин, коомдун жана инсандын коопсуздугу. Коопсуздуктун турлерун белууге болгон ыкмаларды уланта берсе болот, себеби бул жерден кеп нерсе кабыл алынган классификациялоочу белгилерден кез каранды. Биз учун маанилуусу - дээрлик бардык адистер коопсуздуктун туру катары экономикалык коопсуздукту белуп карагандыгы.

Маалым болгондой, каалаган елкеде экономикалык коопсуздукту камсыздоо стратегиясынын тузуучу белугу болуп экономикалык кылмыштар менен курешуу саналат. Буга байланыштуу, елкенун улуттук коопсуздук Концепциясы сыяктуу децгээлдеги документинде биринчи жолу елкеде аткаруу жана мыйзам чыгаруу бийлигинин езунче элементтери менен кылмыш тузумдерунун биригип кетуусу, алардын банк бизнесин, ири ендурушту, соода-сатык уюмдарын жана товар ендуруу туйундерун башкаруу тармагына кирип кетуусу байкалып жаткандыгы айтылгандыгын белгилей кетуу керек.

Кыргызстандын улуттук коопсуздук Концепциясында бекитилген экономикалык коопсуздуктун мацызынын бизди кызыктырган маанидеги (салык органдарынын ролу) анализи керсеткендей, Концепцияда “салык тутуму” термини колдонулат. Бул керунуш анын экономикалык коопсуздукту камсыздоодогу маанилуулугу женунде кубелендурет. Аталган термин экономикалык коопсуздукка арналган белумде камтылат. Бирок, салык тутумунун маанилуу жана базалык элементи катары салыктар Концепцияда коопсуздуктун башка тармактарына - социалдык, экологиялык ж.б. - тиешелуу даты камтылат.

Илимий эмгектерде экономикалык коопсуздук кейгейу терецирек енуугуе, анын ичинде укук коргоо органдарынын ишмердуулуктеруне тиешелуу дагы, ээ болот.

В.И.Волковскийдин “Россиянын салык органдары жана экономикалык коопсуздугу” аттуу монографиясы изидее темасына тузден-туз тиешелуу. Автор адилеттуу турде белгилегендей: “экономикалык коопсуздукту камсыздоо кейгейу - бул биринчи кезекте мамлекеттин социалдык-экономикалык саясатын оптималдаштыруу менен байланыштуу кейгей” [3]. Экономикалык саясат, анын чагылуу формалары экономиканын жана жалпысынан елкенун чарбалык механизминин енуугу

арткчылыктарын аныктайт. Бул тармактагы катачылыктар (мисалы, тездетилген приватташтыруу боюнча чечим, экономиканы мамлекеттик жанге салууну азайтуу ж.б.) экономиканын енууу темптеринин тушуп кетуусуне эле эмес, ошондой эле олуттуу социалдык кейгейлерге дагы алып келет жана азыркы учурда алып келууде.

Экономикалык коопсуздуктун мамлекеттин тийиштуу саясатынан кез карандуулугу маселеси боюнча автордун келтирилген жоболору менен макул болуу менен бирге, автор экономикалык коопсуздуктун коркунучтарын толук децгээлде ачыктабагандыгын белгилей кетуу заарыл. Автор аларды уч негизги коркунучтарга алып барып такайт: калктын каржылык жана материалдык дифференциациясы; елкенун экономикасынын тец салмакташтырылбаган тузумуне: аймактардын бирдей эмес социалдык-экономикалык енууусунун кучешуне. Чындыгында эле, бул коркунучтар заманбап Кыргызстанда айкын байкалууда. Ошону менен бирге, мындай мамиле кебун эсе экономиканын абалынын экинчи кезектеги факторлорун чагылдырат жана бул тармактагы коркунучтарды белуп чыгуу учун негиз катары экономикалык коопсуздуктун объектилери менен байланыштуу эмес. Жыйынтыгында жургузулген иште негизги басым кыргыз экономикасынын криминалдашуусунун жана аны кыскартуу боюнча чараларга жасалат.

Экономикалык коопсуздукту камсыздоодогу криминологиялык кейгейлерге жасалган изилдеедегу басым башка авторлордун изилдеелерунде дагы басымдуулук кылат. Бул жагдай толук акталган, себеби экономикалык кылмыштуулук мамлекеттин экономикалык коопсуздуктун корголгондугунун абалына терс таасир берет. Бирок, экономикалык коопсуздуктун коркунучтарын ушинтип тар мааниде тушунуу экономиканын криминалдашуусунун терец себептерин аныктоону, жана ошону менен бирге аны профилактикалоо боюнча чараларды дагы татаалдантат.

Экономиканын криминалдашуусунун призмасы аркылуу экономикалык коопсуздуктун кейгейлерун изилдееге болгон калыптанып калган ыкмалар белгилуу бир децгээлде айрым авторлор экономикалык коопсуздуктун жогоруда аталган бардык тузуучу элементтерине (объектилер, кызыкчылыктар, коркунучтар, коопсуздукту камсыз кылуу тутуму же механизми) жетиштуу кенул бурбагандыгы менен дагы байланыштуу болгондой сезилет. Экономикалык кылмыштар менен курешуу милдеттерин чечуудегу конкреттуу укук коргоо органдарынын ролуна басым жасалат.

Экономикалык коопсуздуктун мацызын анализдееде автор мамлекеттин экономика жаатындагы кызыкчылыктарын, экономикалык коопсуздуктун коркунучтарын, жана ошондой эле коопсуздукту камсыз кылуу тутумунун езун белуп чыгат. Бирок, бул жерде дагы экономикалык кылмыштар менен курешуу боюнча адистештирилген кызматтарды жакшыртууга негизги басым жасалат.

Экономикалык коопсуздуктун мацызын ачыктоого карата бар болгон ыкмалардын жургузулген анализи бир катар жалпылоочу тыянактарды жасоого мумкундук берет. Биринчиден, ушул сыяктуу изилдеелерде жалпы коопсуздуктун, жана анын ичинде экономикалык коопсуздуктун, теориялык моделинин бардык тузуучулеру толук децгээлде эске алынбайт. Экинчиден, негизги басым экономикалык кылмыштуулук менен байланыштуу болгон коркунучтарга жасалат. Учунчуден, кебун эсе ведомстволук мунезге ээ болгон иш-чараларды (уюштуруучулук тузумдерду, иштее технологияларын ж.б. жакшыртуу) негиздееге негизги кенул белунет.

Албетте, экономикалык коопсуздукту камсыздоо кейгейлерун изилдееге болгон мындай ыкма (адистик-максаттык милдеттерди чечууге багытталган) бар болууга укуктуу. Бирок, мамлекеттин салык тутуму экономикадагы кепчулук мамилелерге таасир тийгизгендигин эске алуу менен, экономикалык коопсуздуктун мацызын, жана ошондой эле аны коргоо боюнча чаралар тутумун комплекстуу анализдее маанилуу.

Экономикалык коопсуздуктун объектиси болуп бул тармактагы мамлекет тарабынан корголуучу мамилелер саналат. Кыргыз Республикасынын улутгук коопсуздук Концепциясында жалпысынан алар мамлекеттин, коомдун жана инсандын

кызыкчылыктары менен байланыштуу. Инсандын экономикалык кызыкчылыктарын белуп кароо экономикалык коопсуздуктун кейгейлерун анализдеде дагы басымдуулук кылышы туура болчудай. Бул нерсе базар мамилелеринин шартында жарандардын экономикалык мамилелер тузумугдегу ролу езгеруп жаткандыгы менен байланыштуу. в3 бизнесине ээ болгон менчик ээлеринин классы пайда болууда. Буга байланыштуу, Кыргыз Республикасындагы экономикалык тармактагы калыптанып жаткан коомдук мамилелердин енуугусу жеке менчикке болгон укукту коргоону камсыз кылуу женундегу маселени уламдан улам актуалдуу кылууда деген ойлор менен макул болбой коюуга болбойт.

Конкреттуу экономикалык кызыкчылыктар экономикалык коопсуздуктун объектилерин менен (мамлекет, коом жана инсан) тузден-туз байланышкан. Алар туруктуу экономиканы, алдыккы технологияларга жеткиликтуулукту, тышкы базарларга чыгууну ж.б. тузууну божомолдойт. Бул изилдее учун салыктык тармактагы кызыкчылыктарды дагы ушул блокко белуп кароо маанилуу. Бул маселе, биринчи кезекте, туура салык саясатын иштеп чыгуу учун олуттуу мааниге ээ. Салык мамилелеринин негизги субъектилеринин кызыкчылыктарын эске алуу салык тутумун енукуруунун артыкчылыктуу багытын аныктоого мумкундук берет. Бул кейгей практикалык мааниге дагы ээ, себеби кызыкчылыктардын мунезуне жараша аларды коргоо боюнча конкреттуу чаралардын комплекси аныкталат.

Экономиканын туруктуу енуугусун камсыздоодогу салыктардын маанилуу ролун эске алуу менен, салыктык кызыкчылыктарды дагы ез алдынча белуп кароо мыйзам ченемдуу болот. Негизинен алар орнотулган салыктарды максималдуу келемде жыйноону камсыз кылууга барып такалат. Бул женекей кейгей эмес жана кеп сандаган факторлордон, анын ичинде жарандардын салык маданиятынан дагы, кез каранды. Бул жерден жаралуучу маселелердин манызына терендеп кирбестен (алар кийинки параграфта каралат), бул кызыкчылыктар башынан эле езуне карама-каршылыктарды (мисалы, салык телечулер салыктарды жогорулатылган жана жакшы эмес катары кароого жакын) камтыгандыгы тууралуу кырдаалды белгилеп коёлу.

Экономикалык коопсуздуктун салык тармагындагы маанилуу кызыкчылыгы катары, албетте, салык кылмыштары, жана ошондой эле административдик укук бузуулар менен курешуу кызыкчылыктарын атоого болот. Бул укук бузуулардын спецификасын, коомдук коркунучун эске алуу менен, мыйзам чыгаруучу аларды Кылмыш-жаза жана Административдик кодекстерде ез алдынча курам катары белуп койгон. Акыркы жылдарда илимий адабияттарда укук бузуунун бул туру менен курешуунун теориялык жана практикалык маселелери кыйла кецири чагылдырылган. Биз карап жаткан экономикалык коопсуздуктун кызыкчылыктарын анализдеенун маанисинде жалпы салыктык укук бузууларды жок кылуу идеалдуу болмок. Бирок - бул идеал. Иш жузунде, жалпы кылмыштуулукту сыяктуу эле, укук бузуулардын бул турун жок кылуу мумкун эмес. Милдет - кылмыштуулуктун децгээлин мумкун болушунча азайтуу, социалдык колдоого ээ болгон денгээлде аны кеземелге алуу.

Экономикалык коопсуздуктун мацызынын анализи анын тузуучу элементи болгон - экономикалык коопсуздуктун коркунучтарын - кароону божомолдойт. Экономикалык коопсуздуктун коркунучтары - бул мамлекеттин, коомдун жана инсандын ото маанилуу экономикалык кызыкчылыктарына коркунуч жаратуучу шарттардын жана факторлордун жыйындысы [4]. Коркунучтар ото маанилуу кызыкчылыктар менен байланыштуу экендигине басым жасоо терминологиялык эле эмес, практикалык даты мааниге ээ. Тагырагы, ал экономикалык коопсуздуктун манызын так аныктоого, бул кейгейду экономикадагы кемчиликтер женундегу жеке маселелерден ажыратууга мумкундук берет.

Экономикалык коопсуздуктун коркунучтары анализденген атайын эмгектерде жогоруда керсетулген жоболор толукталат жана еркундетулет. Тагырагы, ички коркунучтар (инфляциянын жогорку децгээли, калктын мулктук ажырымынын куч

алуусу), жана ошондой эле экспорттук жана валюталык кеземелдун жетишсиздиги менен байланыштуу болгон тышкы коркунучтар белунет.

Салык тармагындагы коркунучтардын аталган мунездемелеру жалпы мунезге ээ. Бул коркунучтарды тутумдаштыруу олуттуу илимий жана практикалык мааниге ээ. Коркунучтардын жогоруда келтирилген тушунугун, жана ошондой эле салыктык мамилелердин абалын баалоо учун кызмат кылуучу керсеткучтерду эске алуу менен, салыктык коркунучтардын теменку тизмегин сунуштоого болот:

- салыктык кылмыштар жана административдик укук бузуулар;
- салыктарды жыйноонун темен децгээли;
- салык салуунун жогорку децгээли;
- салыктык маданияттын теменку децгээли;
- салык тартибин бузуу;
- салыктардын социалдык адилетсиздиги;
- салык тутумунун тец салмакташтырылбагандыгы;
- мамлекеттин жана анын аймактарынын темен салыктык мумкунчулуктеру.

Салыктык коркунучтардын келтирилген тизмеги акыркы жана езгерулбес катары каралбайт. Бирок, ал негизги коркунучтарды чагылдырат жана салык тармагындагы экономикалык коопсуздукту камсыздоонун кейгейлерун чечууге болгон комплекстуу мамиленин заарылчылыгы тууралуу тезисти бекемдейт.

Экономикалык коопсуздуктун негизги элементтеринин (объектилердин, кызыкчылыктардын, коркунучтардын) анализи бир катар жалпылоочу тыянактарды жасоого мумкундук берет. Биринчиден, салык тармагы - экономикалык коопсуздуктун маанилуу компоненттеринин бири. Бул тыянак улуттук коопсуздук Концепциясынын жоболоруна даты, салык мамилелеринин чыныгы маанилуулугунун анализине даты негизделет. Экинчиден, салык тармагындагы коркунучтар (салыктык укук бузуулар, салыктарды телееден качуу ж.б.) экономиканын абалына терс таасирин гана тийгизбестен, ошондой эле жалпы кырдаалды козголтуусу ыктымал. Учунчуден, экономикалык коопсуздуктун тузумунде салык тармагынын салыштырмалуу ез алдынчалуулугу так байкалат.

Салыктык коопсуздук - бул салык тутумунун белгилуу бир абалы экендиги тууралуу автордун негизги идеясы менен жалпысынан макул болуп туруп, ошол эле маалда келтирилген аныктама бир эле (олуттуу экендигине карабастан) кейгейге - салыктарды жана чогултууларды жыйноого, басым жасагандыгын белгилей кетуу керек. Ошол эле маалда, жогоруда айтылгандай, салыктык коопсуздуктун курамына анын объектилери, кызыкчылыктары, коркунучтары, жана ошондой эле аны камсыз кылуунун тутумунун езу кирет. Андан тышкары, дагы бир маанилуу жагдай, салык тутуму салыктарды жыйноо функциясын эле эмес, ошондой эле маанилуу башка функцияларды дагы аткарат.

Албетте, каалган аныктама изилденуучу керунуштун бардык тараптарын камтый албайт. Бирок, ал эц бир олуттуу, маанилуу белгилерин чагылдыруусу керек. Ошону менен бирге, дефиницияларды туюндуруудагы жалпы эреже болуп ал жалпы, туттук аныктамага негизделиши керектиги женундегу жобо эсептелет. Мындай аныктама катары биздин учурда коопсуздуктун Кыргыз Республикасынын "Коопсуздук женундегу" Мыйзамында, жана ошондой эле Кыргыз Республикасынын улуттук коопсуздук Концепциясында камтылган аныктамасы саналат. Бул жоболорду, жогоруда жургузулган анализди эске алуу менен, теменкудей аныктама берууге болот: салыктык коопсуздук -бул мамлекеттин, коомдун жана инсандын ете маанилуу кызыкчылыктарынын салыктык мунездегу ички жана тышкы коркунучтардан корголгондугунун абалы.

Салыктык коопсуздуктун биз сунуштаган тушунугун теменку схема турунде суреттеге болот.

Мамлекеттин салыктык коопсуздугун улуттук коопсуздуктун ез алдынча туру

катары белуу олуттуу практикалык мааниге ээ. Себеп дегенде, салык тутуму езунен езу эмес, коомдун туруктуу енуугуусу учун чечуучу мааниге ээ болгон функцияларды (бюджетти тузуу, экономиканы жанге салуу, салыктык укук бузуулар менен курешуу) ишке ашыруу учун иштейт.

Салыктык коопсуздукту ез алдынча тур катары белуп чыгуунун максаттуулугу жана мумкундугу тууралуу аргумент болуп, салыктар экономикага эле эмес, ошондой эле коомдогу башка мамилелерге даты таасир эткендиги саналат. Ушун менен салык тутуму елкенун жалпы ички коопсуздукту менен тыгыз байланышат. Анын абалынан бутундей социалдык организмдин турмуш-тиричилиги кез каранды. Албетте, салык тутумунун башка тармактардан кез карандуулугу анчалык байкалбайт (экономикалык коопсуздук менен салыштырмалуу). Бирок, ар турдуу социалдык салыктардын бар болушу салык тутумунун жалпысынан елкенун ички коопсуздуктуна тийгизген таасирин изилдеенун максаттуулугу жана мумкундугу жанунде айтууга мумкундук берет. Бул жагдай салык тутумунун натыйжалуулугун, анын коомдогу мамилелерге болгон таасирин изилдееге шарт тузет.

Колдонулган булактардын тизмеси

1. Васюченкова Л.В. Концептуальные проблемы определения сущности налогового контроля // *Налоги и налогообложение*. - 2006. - № 2. - С. 24-26;
2. *Налоговый контроль: налоговые проверки и производство по фактам налоговых правонарушений* / Под ред. Ю.Ф. Кваши. - М: Юристь, 2001;
3. Волковский В.И. Становление и развитие Федеральной службы налоговой полиции России и ее роль в обеспечении экономической безопасности (организационно-правовые аспекты): Автореф. дисс. канд. юрид. наук. - М, 1999;
4. Солтаганов В.Ф. Федеральная служба налоговой полиции Российской Федерации как субъект обеспечения экономической безопасности: Автореф. дисс, канд. юрид. наук. - М, 2000.